




The University of Tehran Press

The Use of Plastic Products from the Perspective of International Environmental Law

Aramesh Shahbazi^{1✉}  | Fahimeh Heidari Torkabad² 

1. Corresponding Author; Associate Professor of International Law Department, Faculty of Law and Political Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: a.shshahbazi@atu.ac.ir
2. M.A in international law, Faculty of Law and Political Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: fahimehheydari73@gmail.com

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article	Humans created plastic in order to make their lives more convenient, however its indiscriminate consumption has turned into a menace to themselves. Simultaneous release of environment images drowned in plastic and trapped organisms, the entry of plastic into the food-chain and the detrimental effects on tourism and the economy with the rise of environmental movements; the effects of consideration to plastic and its prevention have been reflected in conventions such as MARPOL, London, Basel and more comprehensively in EU documents. Regardless of the significance of these documents in addressing the issue of plastics, by valuing the models provided for drafting an agreement on the particular matter of plastics and accepting structural and normative flaws, it should not be forgotten that the international environmental law principles and custom in this field have simply responded to the requirement to limit and ban the production and consumption of plastic and its entry into the environment and countries have confirmed these preventions in their policies and national laws. The role of raising public awareness in plastic replacement with education and the impact of the media, the activities of NGOs to introduce replacements and encouraging legal foundations to make obligatory regulations along the path of environmental liberation from plastic is undeniable.
Pages: 611-637	
Received: 2021/01/08	
Received in revised form: 2021/06/18	
Accepted: 2021/10/03	
Published online: 2024/03/20	
Keywords: <i>environment, international environmental law, right to a healthy environment, plastics, pollution.</i>	
How To Cite	Shahbazi, Aramesh; Heidari Torkabad, Fahimeh (2024). The Use of Plastic Products from the Perspective of International Environmental Law. <i>Public Law Studies Quarterly</i> , 54 (1), 611-637. DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2021.316648.2681
DOI	10.22059/JPLSQ.2021.316648.2681
Publisher	The University of Tehran Press. 



کاربرد فرآورده‌های پلاستیکی از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست

آرامش شهبازی^۱ | فهیمه حیدری ترک‌آباد^۲

۱. نویسنده مسئول؛ دانشیار، گروه حقوق عمومی و بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: a.shshahbazi@atu.ac.ir

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

رایانامه: fahimehheydari73@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>صفحات: ۶۱۱-۶۳۷</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۱۹</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۰۳/۲۸</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۷/۱۱</p> <p>تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: آلودگی، پلاستیک، حق بر محیط زیست سالم، حقوق بین‌الملل محیط زیست، محیط زیست.</p>	<p>پلاستیک برای سهولت زندگی بشر ایجاد شد، اما استفاده بی‌رویه از آن به تهدیدی برای خود او تبدیل شد. همزمانی انتشار تصاویر محیط زیست غرق‌شده در پلاستیک و جانداران گرفتار در بند آن، ورود پلاستیک به زنجیره غذایی و تأثیرات سو بر گردشگری و اقتصاد با اوج گرفتن جنبش‌های زیست‌محیطی؛ آثار توجه به پلاستیک و منع آن را در کنوانسیون‌هایی چون مارپل، لندن، بازل و به شکلی جامع‌تر در اسناد اتحادیه اروپا نمایان ساخت. فارغ از اهمیت پرداختن این اسناد به مسئله پلاستیک، با ارزش نهادن به الگوهای ارائه‌شده برای تدوین معاهده‌ای با موضوع خاص پلاستیک و پذیرش ضعف‌های ساختاری و هنجاری نباید فراموش کرد اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست و عرف بین‌المللی، از راهی ساده‌تر، پاسخ به لزوم محدودیت و ممنوعیت تولید و مصرف پلاستیک و ورود آن به محیط زیست را داده و کشورها نیز در سیاست‌ها و حقوق داخلی خود به این ممنوعیت‌ها صحنه گذاشته‌اند. آگاهی مردم در جایگزینی پلاستیک با آموزش و تأثیر از رسانه‌ها، فعالیت‌های سازمان‌های مردم‌نهاد برای معرفی جایگزینی برای آن و ترغیب نهادهای حقوقی به تنظیم مقرراتی الزام‌آور در طی مسیر رهایی محیط زیست از پلاستیک نقشی انکارنشده دارد.</p>
استناد	شهبازی، آرامش؛ حیدری ترک‌آباد، فهیمه (۱۴۰۳). کاربرد فرآورده‌های پلاستیکی از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست. <i>مطالعات حقوق عمومی</i> ، ۵۴ (۱)، ۶۱۱-۶۳۷ DOI: https://doi.com/10.22059/JPLSQ.2021.316648.2681
DOI	10.22059/JPLSQ.2021.316648.2681
ناشر	مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.



۱. مقدمه

معضلات زیست‌محیطی فی‌نفسه دارای ماهیتی فراملی هم در عمل و نحوه وقوع و هم در تأثیرات آنها هستند. عناصر طبیعت چون توده‌های هوا، جریان‌های اقیانوسی، رودخانه‌ها و گونه‌های جانداران مهاجر بدون توجه به مرزهای تصنعی انسانی در حال جابه‌جایی هستند و مواد آلوده و خطرناک را از کشوری به کشوری دیگر انتقال می‌دهند. چنین انتقال آلودگی‌ای می‌تواند به محیط زیست کشورهای دیگر آسیب برساند یا از طریق انتشار مستمر مواد، محیط زیست آنها را تحت تأثیر قرار دهد (طحان‌پور، ۱۳۸۹: ۴۰). دیوان بین‌المللی دادگستری در رأی مشورتی خود در مورد مشروعیت تهدید یا کاربرد سلاح‌های اتمی، یکپارچگی عناصر زیست‌محیطی را این‌چنین شناسایی کرده است: «محیط زیست، عنصری مجرد نیست، بلکه مبین قلمرو حیات، کیفیت زیست، سلامت افراد فعلی بشر و نسل‌های آینده است».

پلاستیک به آن دسته از مواد مصنوعی و نیمه‌مصنوعی گفته می‌شود که از فرایند بسپارش (پلیمریزاسیون) به‌دست می‌آید. ماده اولیه تولید بیشتر پلاستیک‌ها نفت است. انرژی کم برای تولید، همچنین سبکی و سهولت مصرف پلاستیک سبب استفاده بی‌رویه از آن می‌شود (عامری نسب، ۱۳۹۷: ۵۱). انواع پلاستیک نیز از مصادیق موادی هستند که وجود و ماندن آنها در محیط زیست، نه تنها می‌تواند تخریب همان محیط و آسیب به آن اکوسیستم را به‌همراه داشته باشد، بلکه به‌سبب ویژگی‌هایی همچون قابلیت انتقال بالا چه به‌واسطه عوامل طبیعی، انسانی و چه در عملیات دفع و دفن می‌تواند سبب آلودگی فرامرزی شود.

مالچ‌های پلاستیکی، لوله‌های پلاستیکی انتقال گاز، آب و فاضلاب، کاربرد قطعات پلاستیکی به صورت مستقل یا وابسته و ساخت تیر در خودروسازی، رنگ‌سازی، پارچه و البته در علم پزشکی از جمله جراحی پلاستیک، ساخت دندان مصنوعی، عدسی‌های روی چشم، جراحی عمومی، قلب و عروق، ساخت لثه مصنوعی و کیسه‌های خون^۱ (سربلوکی و محمدی روشنده، ۱۳۸۲: ۴۸) مبین مفید بودن این سازه و حذف‌ناشدنی بودنش در بسیاری از موارد است؛ با وجود این نباید از یاد برد که ۵۰ درصد از پلاستیک‌های تولیدی سالیانه به زباله تبدیل می‌شوند و در همین حال، توسعه صنعت، تغییر الگوی مصرف، افزایش جمعیت و تمایل به رفاه‌طلبی سبب شده است تا روند رو به رشد تولید و انباشت مواد زائد همچون مواد پلاستیکی در زندگی انسان خود را بیش از پیش نمایان سازد (عامری نسب، ۱۳۹۷: ۱۰۰). از طرفی روند تجزیه چند گرم پلاستیک در شرایط نرمال زیست‌محیطی حدود صد سال به طول می‌انجامد (30: 2013 Halden & North). آلودگی‌های زیست‌محیطی ایجادشده به‌واسطه پلاستیک نه تنها محیط زیست و جانداران را تهدید می‌کند، آثار جدی بر سلامت انسان با ورود میکروپلاستیک‌ها به زنجیره غذایی و آب آشامیدنی، صنعت کشتیرانی با تحمیل بار اقتصادی هزینه‌های مدیریت سواحل و بندرگاه‌ها، عملیات

۱. ویژگی نفوذناپذیری پلاستیک در برابر قارچ و کپک کمک‌های شایانی به استفاده از آن در پزشکی کرده است.

نجات فوری برای کشتی‌های آسیب‌دیده به وسیله زباله‌ها و هزینه‌های مستقیم مرتبط با زباله‌های پلاستیکی نظیر پاک‌سازی سواحل و صنعت توریسم بر جای می‌گذارد. با وجود این آیا در حقوق بین‌الملل عمومی و شاخه محیط زیست، نظامی منسجم و منحصر برای حکومت بر پلاستیک و مشتقات آن وجود دارد؟ در این پژوهش در جست‌وجوی پاسخ به این پرسش برمی‌آییم.

۲. ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های قراردادی و عرفی استفاده از پلاستیک در حقوق بین‌الملل

محیط زیست

ممنوعیت و محدودیت استفاده از پلاستیک گاه به صراحت و با نام بردن از آن و گاه با اعلام ویژگی‌هایی که می‌توان به پلاستیک تعمیم داد، مورد توجه اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای قرار گرفته است. در مبحث اول و دوم با تأکید بر اسناد اتحادیه اروپا که جامعیت و توجه دقیق‌تری به پلاستیک دارد و چه بسا می‌تواند الگویی مناسب برای دیگر سازمان‌های منطقه‌ای، بین‌المللی و حتی کشورها در تهیه و تدوین راهبردهای عملی در مواجهه با پلاستیک باشد، در جست‌وجوی این محدودیت‌ها برآمدم. عرف در حقوق بین‌الملل محیط زیست نیز همواره خلأهایی که به نظر پرنشاندنی می‌رسند را پر کرده و اصول کلی حقوق بین‌الملل محیط زیست ابزار مناسبی برای عرف در انجام این وظیفه بوده است. بنابراین مبحث سوم برای بررسی درون‌مایه‌ی این اصول و ارتباط آن با ممنوعیت و محدودیت استفاده از پلاستیک تنظیم شده است.

۲.۱. اسناد جهانی

پرداختن به ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های استفاده از پلاستیک را با بررسی اسناد جهانی و کنوانسیون لندن^۱ که یکی از این اسناد است، شروع می‌کنیم. در مقدمه این کنوانسیون، اعضا به اهمیت حیاتی محیط زیست دریایی برای بشر، اهمیت تضمین نگهداری از آن برای مردم و محدودیت قابلیت دریا برای جذب مواد زائد و احیای منابع طبیعی خود، اشاره می‌کنند. سپس با اعتقاد به اینکه اقدام بین‌المللی جهت کنترل آلودگی دریا به واسطه دفع مواد زائد باید بدون تأخیر صورت پذیرد، کسب اطمینان از اینکه فعالیت‌های اجرایی در قلمرو یا تحت کنترل دولت‌ها، آسیبی به محیط زیست دریایی سایر کشورها یا مناطق آزاد دریایی وارد نمی‌کند را وظیفه دول قلمداد می‌کنند.

ماده ۳ کنوانسیون به تعریف برخی از واژه‌ها همچون دفع و مصادیق آن، اجازه خاص، اجازه عام و سازمان می‌پردازد. آنچه حائز اهمیت است بند ۱ ماده ۴ است که مقرر می‌دارد: الف) دفع مواد یا مواد

۱. کنوانسیون جلوگیری از آلودگی دریایی ناشی از دفع (تخلیه) مواد زائد و دیگر مواد لندن ۱۹۷۲.

دیگری که در ضمیمه ۱ آمده ممنوع است و آنچه در بند ۴ ضمیمه ۱ آمده و ماده ۴ دفع آن را ممنوع کرده است: پلاستیک‌های پایدار و دیگر مواد ترکیبی پایا، مثل تور ماهیگیری و طناب‌هایی که ممکن است به صورت شناور یا معلق دریا باقی بمانند، به طوری که با کشتیرانی و ماهیگیری و دیگر استفاده‌های قانونی دریا تداخل پیدا کنند، است. همان‌طور که دیدیم در این سند به صراحت از پلاستیک‌ها نام برده شده و دفع آن در محیط زیست دریایی ممنوع اعلام شده است.

در ادامه بررسی اسناد موجود، به کنوانسیون مارپل^۱ می‌رسیم. در مقدمه این کنوانسیون آمده است: «میل به دستیابی به برطرف‌سازی کامل آلودگی عمدی محیط زیست دریایی ناشی از نفت و دیگر مواد مضر و به حداقل رساندن تخلیه اتفاقی این مواد با توجه به اینکه این هدف می‌تواند به بهترین نحو با وضع قواعدی که محدود به آلودگی نفت نیستند و جهان شمول هستند، به دست آید، به شرح ذیل مورد توافق واقع می‌شود». در بند ۱ ماده ۱ می‌خوانیم: «متعاهدان کنوانسیون موظف‌اند مفاد کنوانسیون حاضر و ضمایم مربوط به آن را که بدان متعهد می‌شوند در جهت جلوگیری از آلودگی محیط زیست دریایی ناشی از تخلیه مواد مضر یا ترکیبات حاوی چنین موادی که ناقض این کنوانسیون است، به مرحله اجرا درآورند و ماده مضر عبارت است از هر ماده‌ای که اگر به دریا وارد شود، احتمالاً سبب خطرهایی برای سلامت بشر، آسیب رساندن به منابع زنده و محیط زیست دریایی، خسارت وارد کردن به امکانات رفاهی و یا ایجاد مزاحمت نسبت به سایر منابع مشروع دریا شود و یا هر ماده‌ای را که توسط کنوانسیون حاضر مشمول کنترل می‌باشد».

با توجه به اشاره مقدمه کنوانسیون به آلودگی‌های نفتی و دیگر مواد مضر، که رابطه عموم و خصوص مطلق با یکدیگر دارند و با توجه به اینکه پلاستیک و مشتقات آن به دلیل عملکرد و ترکیبات سازنده‌شان در هر دو گروه آلوده‌کننده قرار می‌گیرند و با تطبیق تعریف ماده مضر در بند ۱ ماده ۱ بر پلاستیک که نه تنها «احتمالاً»، بلکه قطعاً به طور مستقیم برای منابع زنده و محیط زیست دریایی و غیرمستقیم برای سلامت و حیات بشر خطرآفرین است، پس به طریق اولی مضر محسوب می‌شود، می‌توانیم ممنوعیت ورود پلاستیک‌ها به محیط زیست دریایی را نیز برداشت کنیم. البته بر اساس ماده ۱۴ پیوستن به ضمیمه‌های کنوانسیون که ضمیمه پنجم آن به مقررات جلوگیری از آلودگی ناشی از زباله اختصاص دارد، اختیاری است. در مقدمه کنوانسیون بازل^۲ آمده است: «دولت‌ها ملزم به اتخاذ تدابیری در اداره زباله به منظور تقلیل ایجاد انواع زباله‌های مضر و انتقال برون مرزی آنها هستند و با توجه به تمایل روزافزون دولت‌ها، به ویژه کشورهای در حال توسعه به جلوگیری از انتقال برون مرزی زباله‌های مضر و انواع زباله بر سرزمین

۱. کنوانسیون بین‌المللی جلوگیری از آلودگی ناشی از کشتی‌ها ۱۹۷۳.

۲. کنوانسیون کنترل انتقال برون مرزی مواد زائد زیان‌بخش و دفع آنها ۱۹۸۹.

خود؛ با اعتقاد به اینکه زباله‌های مضر و سایر انواع زباله باید، تا جایی که حفظ محیط زیست ایجاب می‌کند، در همان کشوری دفع شود که زباله‌ها در آنجا ایجاد شده است؛ با اطلاع از اینکه انتقال برون مرزی زباله‌های مضر و سایر انواع زباله، از کشور محل ایجاد آنها به کشوری دیگر در شرایطی مجاز است که سلامت انسان و محیط زیست آنجا را به خطر نیندازد و نیز این انتقال با مفاد این کنوانسیون مطابقت داشته باشد... به نحو ذیل توافق کردند...». سپس کنوانسیون در ماده ۱ به تعریف و تعیین مصداق برای زباله‌های مضر می‌پردازد و ما را به ضمیمه شماره ۱ ارجاع می‌دهد. در مورد هفدهم این ضمیمه با عنوان «طبقه‌بندی مواد زائدی که باید تحت کنترل قرار گیرند»، مواد زائد حاصل از پرداخت سطحی فلزات و پلاستیک‌ها به صراحت نام برده شده است، پس می‌توانیم این کنوانسیون را نیز حاکم بر دفع و کنترل انتقال برون مرزی پلاستیک بدانیم.

هرچند کنوانسیون بازل تکالیف متعددی در خصوص حمل و دفع پسماندهای خطرناک بر عهده دولت‌ها نهاده که نقض آنها از منظر حقوق بین‌الملل برای دول امضاکننده مسئولیت‌زاست، و تصویب پروتکل بازل نیز سبب ترویج تولیدات سالم‌تر و هماهنگ‌تر با استانداردهای زیست‌محیطی می‌شود، اما این امور برای جبران خسارات شدید ناشی از پسماندهای خطرناک کافی نیست و این کنوانسیون، سندی بدون ضمانت اجراء، که غرامتی مناسب برای خسارت ناشی از حمل غیرقانونی پسماندهای خطرناک پیش‌بینی نکرده و پروتکل آن نیز در دستیابی به همین هدف ناموفق بوده است، شناخته می‌شود (یزدانیان و باطنی، ۱۳۹۵: ۱۸۷).

۲.۲. اسناد منطقه‌ای

پس از بررسی و پرداختن به اسناد جهانی موجود در اعمال ممنوعیت و محدودیت بر استفاده از پلاستیک، اسناد منطقه‌ای را بررسی خواهیم کرد. هرچند این اسناد از نظر قلمرو جغرافیایی اعمالشان با اسناد جهانی متفاوت‌اند، اما ارزش و اهمیت ویژه‌ای دارند. در این زمینه ابتدا به کنوانسیون منطقه‌ای کویت می‌پردازیم.

۱.۲.۲. کنوانسیون منطقه‌ای کویت

مقدمه کنوانسیون منطقه‌ای کویت^۱ نیز در این زمینه شایان توجه است، چراکه مواد مضر یا سمی برای محیط زیست دریایی و ساحلی را محدود به نفت نکرده است (پیری‌دمق و رزم‌پا، ۱۳۹۸: ۲۸۶)، پس می‌توانیم کنوانسیون را حاکم بر پلاستیک و مشتقات آن بدانیم. در ماده ۱۳ نیز مسئولیت‌های مدنی و جبران خسارت ناشی از آلودگی محیط زیست دریا، با در نظر گرفتن مقررات بین‌المللی مربوطه، و

۱. کنوانسیون همکاری درباره‌ی حمایت و توسعه‌ی محیط‌زیست دریایی و نواحی ساحلی در برابر آلودگی ۱۹۷۸.

مسئولیت و جبران خسارت ناشی از نقض تعهدات این کنوانسیون و پروتکل‌های آن پیش‌بینی شده است. در ماده ۱۰ پروتکل کویت^۱ از دسته‌هایی از مواد که دفع آنها در دریا ممنوع است، نام برده شده است که «کلیه مواد پلاستیکی شامل، ولی نه منحصر به، طناب‌های مصنوعی، تورهای ماهیگیری مصنوعی و کیسه‌های پلاستیکی زباله» به‌صراحت در صدر ماده آمده و هرگونه دفع آن در محیط دریا منع شده است.

۲.۲.۲. اسناد اتحادیه اروپا

در میان سازمان‌های منطقه‌ای، اتحادیه اروپا در زمینه محیط زیست، فعالیت‌های منسجم‌تر و مؤثرتری از سایر سازمان‌ها داشته است. در همین خصوص شورای اروپا معاهده لوگارنو و پس از آن دستورالعمل حفاظت و جبران خسارت وارده بر محیط زیست را تصویب و دولت‌ها را موظف کرد تا سال ۲۰۰۷ این دستورالعمل را در قوانین داخلی خود ادغام کنند (سمیعی و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۱۴) و نظام مسئولیتی بین‌المللی با تکیه بر اصل پرداخت به‌وسیله آلوده‌ساز فراهم آورد که شاکله مسئولیت زیست‌محیطی در اتحادیه اروپا به‌شمار می‌رود. با توجه به ماهیت پلاستیک به‌عنوان آلوده‌کننده می‌توان این دستورالعمل را حاکم بر آن دانست. این دستورالعمل در مواقعی که جبران خسارت مالی امکان‌پذیر نیست، مانند تأثیری که پلاستیک بر سلب حیات مستقیم یا غیرمستقیم موجودات محیط زیست دریایی و پرندگان می‌گذارد، جایگزین کردن جزء آسیب‌دیده محیط زیست با اجزای برابر و مشابه را مقرر کرده است.

اتحادیه اروپا برای تعدادی از زباله‌ها نیز مقررات خاصی را پیش‌بینی کرده است. دستورالعمل EC8/94/62^۲ حاوی مقرراتی در مورد کاهش زباله‌های بسته‌بندی، استفاده مجدد از بسته‌بندی‌ها و بازیافت آنهاست. از دیگر موارد می‌توان به دستورالعمل EC/ 96/59 شورای اروپا^۳، دستورالعمل EEC /157/91^۴، دستورالعمل EEC1975 /439/75^۵، دستورالعمل EEC / 278/86^۶ اشاره کرد. دستورالعمل EEC/ 91/689^۷ در خصوص پسماندهای خطرناک نیز، ابتدا این پسماندها را با توجه به ترکیبات آنها طبقه‌بندی و سپس بیان می‌کند که بر اساس این دستورالعمل، کشورهای عضو باید اطمینان حاصل کنند ضایعات خطرناک ثبت و شناسایی شده با پسماندهای غیرخطرناک مخلوط

۱. پروتکل در خصوص آلودگی دریایی ناشی از اکتشاف و استخراج از فلات قاره ۱۹۸۹.

2. Council Directive 94/62/EC of 15 December 1994 on packaging and packaging waste
3. 96/59/EC of 16 September 1996 on the disposal of polychlorinated biphenyls and polychlorinated terphenyls (PCB/PCT)
4. COUNCIL DIRECTIVE of 18 March 1991 on batteries and accumulators containing certain dangerous substance
5. COUNCIL DIRECTIVE of 16 June 1975 on the disposal of waste oils
6. COUNCIL DIRECTIVE of 12 June 1986 on the protection of the environment, and in particular of the soil, when sewage sludge is used in agriculture
7. Council Directive 91/689/EEC of 12 December 1991 on hazardous waste

نمی‌شوند. استفاده از استانداردهای برچسب‌گذاری بین‌المللی در اتحادیه اروپا، هنگامی که زباله‌های خطرناک جمع‌آوری، انتقال و دفن می‌شوند نیز الزامی است.

در دستورالعمل پارلمان اروپا مصوب ۲۰۰۸ علاوه بر بازیافت پسماندها، کمیسیون ملزم به ارائه گزارش در خصوص چگونگی روند کاهش تولید پسماندها شده است. در همین زمینه در سال ۲۰۱۱ کمیسیون، الزام تحقیق ملی در مورد حمل‌ونقل پسماندها به منظور تضمین اینکه تمام دولت‌های عضو سطح مشابهی از کنترل را در حمل‌ونقل فرامرزی داشته باشند، پیشنهاد داد. اتحادیه اروپا در می ۲۰۱۴ مقرر جدیدی را به منظور اطمینان از یکنواخت‌سازی اجرای مقررات حمل‌ونقل پسماندها در سراسر اروپا تصویب کرد.^۲ بر اساس تعریف سازمان همکاری اقتصادی و توسعه^۳ پسماند عبارت است از «موادی اجتناب‌ناپذیر ناشی از فعالیت‌های انسانی، که در حال حاضر و در آینده نزدیک نیازی به آن نیست و پردازش و یا دفع آن ضروری است».

یونپ نیز پسماند را این‌گونه تعریف می‌کند: «اشیایی که مالکشان آنها را نمی‌خواهد، یا نیازی به آنها ندارد، یا از آنها استفاده نمی‌کند و به پردازش و یا دفع نیاز دارد» (خلعتبری و همکاران، ۱۳۹۵: ۳).

پلاستیک و مشتقات آن از دسته موادی هستند که هم تولیدشان ناشی از فعالیت‌های انسانی است و هم به دلیل ماهیت و کاربردشان سریع‌تر از چرخه مصرف خارج می‌شوند و از آنجا که ماده آلی محسوب نمی‌شوند، به پردازش برای دفع نیازمندند و این‌گونه تبدیل به پسماند می‌شوند. پارلمان اروپا علاوه بر تعیین تکلیف برای بازیافت پسماندها، خواستار کاهش تولید آنها نیز شده و حتی برای حمل‌ونقل آنها نیز مقرراتی وضع کرده است. نظر به قرار گرفتن پلاستیک در دو دسته پسماندهای صنعتی و خانگی، و رشد روزافزون تولید آن، پلاستیک تشکیل‌دهنده بخش بزرگی از پسماندهاست، بنابراین این مقررات کاملاً بر این محصول بار می‌شود.

کمیسیون اروپا در سال ۲۰۱۵ نیز اقدام به برگزاری کنفرانس با عنوان برنامه اقدام اتحادیه اروپا برای اقتصاد مدور^۴ کرد. در قطعنامه صادره در پایان کنفرانس، حرکت به سوی اقتصاد مدور به معنای اقتصادی که ارزش محصولات، مواد به‌کاررفته در محصولات و منابع آنها تا حد امکان حفظ شود و تولید زباله به حداقل برسد، به عنوان مسئله اصلی تلاش‌های اتحادیه به منظور نیل به توسعه پایدار، کاهش تولید کربن و اقتصاد رقابتی بیان شده است. قسمتی از قطعنامه به پلاستیک اختصاص یافته و به ضرورت افزایش میزان بازیافت پلاستیک برای تحقق اقتصاد مدور اشاره می‌کند و سپس از رشد چشمگیر استفاده از پلاستیک در

1. Directive Framework Waste

2. REGULATION (EU) No 660/2014 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 15 May 2014 amending Regulation (EC) No 1013/2006 on shipments of waste

3. OECD

4. Closing the loop - An EU action plan for the Circular Economy

اروپا سخن می‌گوید و اضافه می‌کند با وجود این رشد، کمتر از ۲۵ درصد زباله‌های پلاستیکی جمع‌آوری و بازیافت می‌شوند و حدود ۵۰ درصد به محل دفن زباله می‌روند، البته مقادیر زیادی نیز به اقیانوس‌ها ریخته می‌شود که این مسئله در تضاد آشکار با یکی از اهداف برنامه توسعه پایدار ۲۰۳۰ در خصوص کاهش انواع آلودگی از جمله بستر دریاست. در ۲۰۱۸ کمیسیون، راهبرد اروپایی برای مسئله پلاستیک در اقتصاد مدور^۱ را منتشر کرد که در آن چشم‌اندازی تا سال ۲۰۳۰ در نظر گرفته شده که در آن صنعت پلاستیک صنعتی هوشمند، نوآورانه و پایدار است، به استفاده مجدد و بازیافت محصولات احترام می‌گذارد، سبب افزایش ایجاد فرصت‌های شغلی در اروپا و کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای و وابستگی به سوخت‌های فسیلی می‌شود. سپس برای تبدیل این چشم‌انداز به واقعیت راه‌حلی را پیشنهاد می‌کند. در جدیدترین اقدام نیز کمیسیون اروپا برنامه اقدام جدید اقتصاد مدور را ۱۱ مارس ۲۰۲۰، به تصویب رساند. هدف برنامه جدید حرکت و اقدام برای ساختن اقتصادی متناسب با آینده‌ای سبز، تقویت رقابت ضمن محافظت از محیط زیست و اعطای حقوق جدید به مصرف‌کنندگان است.

دستورالعمل کاهش اثر تولیدات خاص پلاستیکی بر محیط زیست^۲ که در پنجم ژوئن ۲۰۱۹ در ۱۹ ماده و ۱ ضمیمه به تصویب پارلمان و شورای اروپا رسید، جامع‌ترین سند اروپایی در زمینه مسئله پلاستیک است. پس از ذکر فعالیت‌های انجام‌گرفته تاکنون در خصوص آلاینده‌های پلاستیکی در ماده ۱ هدف از تنظیم این سند حفظ محیط زیست، سلامت انسان و دستیابی به هدف دوازدهم توسعه پایدار تعریف شده توسط مجمع عمومی ملل متحد^۳ در سپتامبر ۲۰۱۵ معرفی می‌شود. همچنین آلودگی محیط زیست دریایی به عنوان یک مسئله در حال گسترش جهانی شناخته می‌شود که کاهش آن با هدف چهاردهم توسعه پایدار منطبق است و یادآور می‌شود کشورها ملزم‌اند از مدیریت صحیح زباله‌ها برای وارد نشدن به محیط زیست دریایی چه از منبع دریایی و چه زمینی اطمینان یابند. این دستورالعمل به‌صراحت اعلام می‌کند مقررات خود را بر آن دسته از محصولات یک‌بار مصرف پلاستیکی (محصولات پلاستیکی که فقط یک‌بار یا برای مدت کوتاهی پیش از دفع استفاده شوند)، تجهیزات ماهیگیری و محصولات تولیدشده از پلاستیک‌های ساخته‌شده با پلیمرهای طبیعی اصلاح‌شده یا پلاستیک‌های ساخته‌شده از مواد اولیه فسیلی یا مصنوعی اعمال می‌کند و ظروف شیشه‌ای، فلزی و حتی رنگ‌ها، چسب‌ها و جوهرها را مستثنا می‌سازد. از سویی، اتحادیه اروپا با اینکه تولیدکنندگان را به محدود کردن هرچه بیشتر استفاده از میکروپلاستیک‌ها در محصولات خود تشویق می‌کند، متذکر می‌شود میکروپلاستیک‌ها، مستقیماً در

1. A European Strategy For Plastics In A Circular Economy

2. DIRECTIVE (EU) 2019/904 on the reduction of the impact of certain plastic products on the environment

۳. برای مطالعه بیشتر ر.ک: <https://sustainabledevelopment.un.org>

چارچوب این دستورالعمل قرار نمی‌گیرند و نیازمند اتخاذ یک دستورالعمل جامع دیگرند. می‌توان گفت فلسفه این تفکیک در تفاوت فناوری ساخت و اندازه میکروپلاستیک‌ها با پلاستیک‌هاست.

دستورالعمل در ماده ۴ تا ۱۷ به موارد زیر اشاره کرده است: محدودیت، ممنوعیت و در مواردی ایجاد تغییر در تولید، قابلیت بازیافت و عرضه ظروف یک‌بار مصرف مورد استفاده برای غذا و نوشیدنی، درپوش‌های پلاستیکی نوشیدنی‌ها (با توجه به الزامات ضمیمه دوم ۶۲/۹۴/EC)، سیگارهایی که در فیلتر آنها از پلاستیک استفاده شده و تلاش همزمان برای نوآوری در تولید سیگارهایی بدون این ویژگی، در بازار توسط اعضا، رعایت استانداردهای مقرر در 1025/2012 برای تولید محصولات، حصول اطمینان از نبود مواد پلاستیکی خطرناک برای سلامت زنان در پدهای بهداشتی و تامپون‌ها (مورد اشاره در مقرر ۲۰۰۶/۱۹۰۷)، تعبیه نحوه دفع محصولات به وسیله علامت‌گذاری روی محصول و تلاش برای عدم ورود محصولات به جریان فاضلاب و ورود به محیط زیست دریایی، توجه به اصل پرداخت به وسیله آلوده‌ساز و طرح مسئولیت‌های گسترده توسط کشورهای عضو برای تولیدکننده محصولات پلاستیکی‌ای که جایگزینی ندارند، برای پوشش هزینه‌های مدیریت پسماند و آگاهی‌بخشی در خصوص این محصولات که البته باید شفافیت در پرداخت وجود داشته باشد، گسترش مسئولیت تولیدکنندگان تجهیزات ماهیگیری حاوی مواد پلاستیکی و کنترل و ارزیابی این محصولات توسط کشورها، حمایت اقتصادی از مصرف‌کننده برای انتخاب کالای پایدارتر و آگاهی‌بخشی و آموزش رفتار مسئولانه در خرید برای نیل به اهداف دستورالعمل، نظارت و کنترل سطح زباله‌های پلاستیکی در محیط زیست دریایی به‌ویژه بستر دریا، الزام کشورهای عضو به قانونگذاری و تعیین مجازات مؤثر، متناسب و بازدارنده با توجه به این دستورالعمل، دعوت به همکاری تولیدکنندگان، مصرف‌کنندگان، مقامات دولتی با نهادهای اتحادیه برای نیل به اهداف این دستورالعمل.

در ماده ۱۳ تعبیه سازوکار اطلاع‌رسانی و گزارش‌دهی پیش‌بینی شده است. گزارش اطلاعات مربوط به محصولات پلاستیکی یک‌بار مصرف ذکر شده در قسمت F ضمیمه و ورود آن به بازار، اطلاعات در مورد اقدامات انجام گرفته توسط کشور عضو برای نیل به اهداف ماده ۴ و داده‌های مربوط به مدیریت پسماندهای پلاستیکی از جمله مواردی است که باید در قالبی تعیین شده به وسیله کمیسیون، به صورت سالیانه و برای ارزیابی این اقدامات ارائه شود، این ارزیابی ممکن است شامل توصیه‌های خاصی برای بهبود عملکرد کشور در مواجهه با پلاستیک باشد. اولین موعد گزارش‌دهی کشورها سال ۲۰۲۲ پیش‌بینی شده و وظیفه انتشار گزارش‌ها نیز به عهده کمیسیون است. علاوه بر آنچه در ماده ۱۳ ذکر شده، کشورها بر اساس ماده ۱۴ ملزم شدند تا سوم ژوئن ۲۰۲۱ اقدامات خود شامل وضع قوانین و ضمانت اجرا برای نقض آن و تغییر قوانین خود مطابق با این بخشنامه را به اطلاع کمیسیون برسانند. این دستورالعمل از روز بیستم پس از انتشار، لازم‌الاجرا شد (EUDIRECTIVE904, 2019).

۳. اصول کلی حقوق بین‌الملل محیط زیست و ممنوعیت‌های عرفی

امروزه تقریباً همه اسناد بین‌المللی زیست‌محیطی شامل اصول و مفاهیمی‌اند که در واقع موتورهای تکامل حقوق بین‌الملل محیط زیست به‌شمار می‌روند. هرچند استناد مستقیم به اصول در حقوق بین‌الملل محیط زیست هنوز محل مناقشه است و این اصول به لحاظ الزام‌آوری در یک طبقه نیستند، به‌گونه‌ای که اصل استفاده منطقی و معقولانه از سرزمین امروزه یک قاعده عرفی و برای همه دولت‌ها الزام‌آور است، اما اصل احتیاط هنوز قاعده‌ای عرفی تلقی نشده است؛ با توجه به ارزش این اصول در حقوق بین‌الملل محیط زیست نگاهی به مهم‌ترین آنها خواهیم داشت.

۳.۱. اصل استفاده غیرزیانبار از سرزمین

این اصل اولین بار در اعلامیه استکهلم^۱ شناسایی شد: «دولت‌ها دارای حقوق حاکمه برای بهره‌برداری از منابعشان مطابق سیاست‌های محیط زیستی خود هستند و مسئول‌اند ترتیبی دهند تا فعالیت‌های انجام گرفته در حیطه صلاحیتشان با نظارت آنها موجب ورود زیان به محیط زیست کشور یا مناطق خارج از محدوده صلاحیت ملی آنها نشود». اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم و اصل ۲ اعلامیه ریو تأیید کردند که حقوق دولت‌ها بر منابع طبیعی‌شان در اعمال حاکمیت دائمی نامحدود نیست (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۸۶: ۵۹) و تابع محدودیت‌های شایان توجه زیست‌محیطی‌اند. بنابراین این اصل به‌تنهایی هم تکلیف دول به‌طور عام در استفاده غیرزیانبار فرامرزی از سرزمین خود را که مراقبت از ورود پلاستیک به محیط زیست آن نیز می‌تواند یکی از مصادیق آن باشد، به رسمیت شناخته و هم لزوم مراقبت از محیط زیست سرزمین‌های همجوار را مورد تأکید قرار داده است که در مورد پلاستیک که نمونه‌ای از آلودگی مرزگذر است، کاملاً صدق می‌کند.

۳.۲. اصل پیشگیری

از آنجا که جبران آسیب‌های وارده بر محیط زیست اغلب غیرممکن است، پیشگیری برای محیط زیست چه از جنبه اکولوژیک و چه از لحاظ اقتصادی قاعده طلایی محسوب می‌شود (موسوی و آرش‌پور، ۱۳۹۴: ۱۷۹). اصل ۷ اعلامیه استکهلم این‌گونه بیان می‌کند: «کشورها برای پیشگیری از آلودگی دریاها... اقدامات لازم را انجام خواهند داد». اصل پیشگیری که در واقع مخصص اصل حاکمیت است، در اصل ۱۵ بیانیه ریو نیز این‌طور مورد اشاره قرار گرفته است: «دولت‌ها برای حفاظت از محیط زیست

۱. اعلامیه استکهلم و دیگر اسناد قابل دسترسی در <http://www.un-documents.net/>

می‌بایست بر حسب توان خویش اقدامات و تدابیر احتیاطی و پیشگیرانه وسیعی را مبذول کنند». در مواد مختلف منشور جهانی طبیعت نظیر ماده ۱۲ به این اصل با عبارت «از تخلیه مواد آلاینده در سامانه‌های طبیعی پیشگیری شود»، تصریح شده است. فصل ۱۹ دستور کار ۲۱ (Agenda, 1992: 33) به راهکارهای اجرایی این اصل پرداخته است. مقدمه کنوانسیون تنوع زیستی^۱ نیز بر ضرورت و اهمیت اصل پیشگیری و مقابله با علل کاهش یا نابودی اساسی تنوع زیستی تأکید کرده است. در راستای همین اصل، برابر ماده ۱۱۹ کنوانسیون حقوق دریاها «هرگاه دولت‌ها دلایلی منطقی در دست داشته باشند حاکی از اینکه فعالیت‌هایی که تحت صلاحیت یا نظارت آنها برنامه‌ریزی شده است، موجب آلودگی شدید محیط زیست دریایی شده یا تغییرات اساسی و زیان‌آوری در آن به وجود آورده، باید تا حدی که عملی باشد تأثیرات بالقوه این فعالیت‌ها را بر محیط زیست ارزیابی کنند و گزارش‌های مربوط به نتایج این ارزیابی‌ها را برای اعضا ارسال دارند».

با توجه به عرفی شدن این اصل و الزام به رعایت آن، و با نظر به آلاینده‌گی پلاستیک و مشتقات آن، مرزگذر بودن این آلاینده و ضرر مستقیم و مسلم (به‌خصوص در مورد تنوع زیستی)، با جمع مواد مطروحه می‌توان تکلیف پیشگیری از ورود این ماده به محیط زیست برای دول را متصور بود.

۳.۳. اصل احتیاط

اصل احتیاط در واقع توسعه‌یافته اصل پیشگیری است. پیش‌بینی ناپذیر بودن آثار فعالیت‌های انسانی بر محیط زیست و سلامت بشر دلیل کاربرد این اصل است.^۲ به این اصل به‌همراه پیشگیری در اصل ۱۵ بیانیه ریو اشاره شده است. ماده ۱۱ منشور جهانی طبیعت نیز اجتناب از انجام فعالیت‌هایی را که احتمالاً سبب وارد آمدن خسارات جبران‌ناپذیر می‌شوند، مقرر می‌دارد. دستورالعمل شماره ۴۳/۹۲ شورای اروپا ۱۹۹۲ در خصوص حفاظت از زیست‌بوم‌های طبیعی، حیات وحش و پوشش گیاهی، الزاماتی را که شامل برنامه‌ریزی مدیریت و ارزیابی تأثیرات زیست‌محیطی طرح‌ها و پروژه‌هایی که ممکن است تأثیر زیادی بر منطقه داشته باشند، مطرح کرده است (پرنده مطلق و پوره‌اشمی، ۱۳۹۶: ۸۷). هرچند این اصل، عرفی نشده، اما برای منع ورود پلاستیک و مشتقات آن به محیط زیست و در استناد مدعی آلودگی به‌وسیله این آلاینده می‌تواند به عنوان مکمل و همراهی برای اصل پیشگیری شناخته شود.

۱. قابل دسترسی در www.cbd.int/convention

۲. مطالعه بیشتر ر.ک: کدخدایی و سالاری، احتیاط؛ اصل عرفی در اتحادیه اروپایی؟

۳.۴. اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت

این اصل ناشی از سهم متفاوت کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه در ایجاد مشکلات زیست محیطی است. کشورهای توسعه یافته سهم بیشتری در بهره‌گیری از محیط زیست جهان دارند و با فشار بیشتری بر منابع طبیعی موجبات تخریب آن را فراهم آورده‌اند، البته فناوری و منابع مالی بیشتری برای بهسازی محیط زیست و مقابله با تخریب آن در اختیار دارند. بنابراین اگرچه حفظ محیط زیست بین‌المللی و دستیابی به توسعه پایدار مسئولیت مشترک همه کشورهای است، وظایف کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه برای تحقق این معنی متفاوت است. کشورهای توسعه یافته بار مسئولیت سنگین تری را برای کاهش و حذف الگوهای ناپایدار تولید و مصرف و همچنین در مشارکت جهانی برای ظرفیت‌سازی در کشورهای در حال توسعه از جمله تأمین کمک مالی و فراهم کردن دسترسی به فناوری‌های سازگار با محیط زیست بر دوش دارند (پورهاشمی و ارغند، ۱۳۹۲: ۱۷۴). این اصل ریشه در مفهوم میراث مشترک بشریت دارد و می‌توان گفت یکی از مظاهر خاص اصل انصاف در حقوق بین‌الملل است. اصل ۷ اعلامیه ریو نیز به این اصل اشاره کرده است (عبداللهی و معرفی، ۱۳۸۹: ۲۲۲). بنابراین نظر به اینکه محیط زیست، میراث مشترک بشریت به‌شمار می‌رود و از زمان تولید نخستین پلاستیک و انقلاب صنعتی تاکنون کشورهای توسعه یافته سهم بیشتری در تولید، توزیع، مصرف و ورود پلاستیک به این میراث مشترک داشته‌اند، براساس ماده ۴ کنوانسیون چارچوب ملل متحد درباره تغییرات آب‌وهوا، ماده ۱۰ پروتکل کیوتو، مواد ۴ و ۲۰ کنوانسیون تنوع زیستی، مقدمه کنوانسیون استکهلم درباره آلاینده‌های آلی پایدار و اصل ۱۵ بیانیه ریو ۲۰ و اصل انصاف، هرچند اکنون در تلاش برای پاکسازی آثار این آلودگی‌ها و برای ریشه‌کن کردن معضل پلاستیک و معرفی جایگزین‌هایی برای آن هستند، در عین حال باید سهم خود بر اساس این اصل را بپردازند.

۳.۵. اصل پرداخت به‌وسیله آلوده‌ساز

اصل مذکور که به‌عنوان یکی از قواعد زیست محیطی، جنبه عام‌الشمول و عرفی یافته و در بسیاری از معاهدات بین‌المللی به‌صراحت شناسایی شده است (شیخی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۱۲)، مؤید این نکته است که هرگاه پلاستیک و مشتقات آن نیز به‌عنوان آلاینده شناسایی شوند، مسئولیت جبران خسارت ناشی از آن بر عهده عامل مستقیم آن است.

۳.۶. اصل همکاری

اصل همکاری پیش از ورود به عرصه محیط زیست نوعی تعهد بین‌المللی عرفی و براساس مواد ۵۵ و

۵۶ یکی از اصول لاینفک منشور ملل متحد بوده (پورهاشمی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۴۸) و بر همین اساس الزام آور است. اصل ۲۴ اعلامیه استکهلم رسیدگی به موضوعات زیست‌محیطی را با همکاری امکان‌پذیر می‌داند و منشور جهانی طبیعت این اصل را با همین مضمون، تأیید کرد. اصل ۷ اعلامیه ریو نیز این اصل را این گونه که: «کشورها باید با روحیه و بینش مشارکت جهانی با یکدیگر همکاری داشته باشند، تا هیچ گونه آسیب و آلودگی زیست‌محیطی حاصل نشود»، مورد تأکید قرار می‌دهد. در اصل ۳۵ بیانیه ژوهانسبورگ نیز اصل همکاری این گونه بیان شده است: «ما متعهد به همکاری با یکدیگر هستیم تا با اتحادی برخاسته از تصمیمی مشترک برای نجات سیاره خود، توسعه انسانی را ارتقا بخشیم و به صلح و سعادت جهانی دست یابیم». حال که پلاستیک و مشتقات آن به عنوان معضلی فعلیت یافته که تهدیدی جدی برای سیاره ما به شمار می‌رود، مورد تأیید است؛ بر اساس این اصل باید اعضای جامعه بین‌الملل باید در مسیر حل این معضل همکاری مؤثری داشته باشند.

۳.۷. اصل انصاف

درون مایه این اصل که در ماده ۳ کنوانسیون ساختاری سازمان ملل متحد در خصوص تغییرات اقلیمی ۱۹۹۲ درج شده، این است: این مسئولیت هر نسل است تا میراث طبیعی و فرهنگی خود را به گونه‌ای استفاده کند و توسعه دهد که این میراث بتواند در وضعیتی یکسان به نسل‌های آینده انتقال داده شود. انتقالی که اکنون با تولید و ورود حجمی معادل یک کامیون پلاستیک در دقیقه به اقیانوس‌ها، میراث طبیعی بشر را که متعلق به نسل‌های آینده نیز است، به شدت به خطر افکنده است.

اصول حقوق بین‌الملل محیط زیست همواره به منزله چراغ راهی برای مواجهه با مسائل گوناگون بوده، در این گفتار با نگاهی دوباره به آنها و تطبیق درون مایه هر یک با ویژگی‌های پلاستیک، این موضوع واضح و مبرهن می‌نماید که ورود پلاستیک و مشتقات آن به عنوان آلاینده‌ای مرزگذر به محیط زیست منع شده و کشورها ملزم‌اند راهکارهایی بیندیشند (احتیاطی-پیشگیرانه) تا از خلال عملکرد اشخاص حقوقی یا حقیقی داخلی آسیبی به محیط زیست دیگر کشورها وارد نیاید و در غیر این صورت مسئول‌اند. آسیب‌دیدگان نیز که همواره بر مبنای دو رویکرد انسان‌محور و محیط زیست‌محور دسته‌بندی می‌شوند، می‌توانند خواهان جبران خسارت باشند.

۴. رویه بین‌المللی در مدیریت کاربرد پلاستیک و مشتقات آن در حقوق بین‌الملل

هرچند بحران ورود آلودگی‌های ناشی از پلاستیک به محیط زیست بیش‌ازپیش نگران‌کننده به نظر می‌رسد، در مقابل جای امیدواری است که توجه دولت‌ها به این مهم جلب شده و گام‌های شایان توجهی

برای مقابله با آن برداشته شده است که می‌تواند راهنمای جامعه جهانی برای ایجاد رویه حقوقی مناسبی برای مدیریت مطلوب کاربرد و مصرف پلاستیک باشد. البته راه‌حل‌های مربوط به این آلودگی با توجه به تنوع پلاستیک‌ها، پیچیده، فرامرزی و چندجانبه است. بنابراین پاسخ جهانی لازم باید جامع و پویا باشد و نیاز به اقدام هماهنگ تابعان حقوق بین‌الملل در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی دارد.

۱.۴. قاره آفریقا

آفریقای جنوبی اولین کشوری بود که در ۲۰۰۳ اقدام به ممنوعیت کیسه‌های پلاستیکی و وضع مالیات بر آن کرد، اوگاندا و بوتسوانا در ۲۰۰۷ همین رویه را در پیش گرفتند. اریتره و سومالی در ۲۰۰۵ انواع کیسه‌های پلاستیکی را ممنوع کردند و تانزانیا نیز در همین سال به آنها پیوست (Mazila & Kamaruddin, 2012: 42). در ۲۰۱۷، زیمبابوه ممنوعیت کامل پلی‌استایرن منبسط‌شده^۱ را که در تولید ظروف مواد-غذایی استفاده می‌شود اعلام کرد و نقض این ممنوعیت مشمول جریمه‌ای بین ۳۰ تا ۵۰۰ دلار شد.

از سال ۲۰۰۸، داشتن کیسه پلاستیکی در رواندا مجازات حبس و جریمه ۶۰ دلاری به‌همراه دارد (Calderwood, 2018: 13). کامرون نیز با وجود ضعف در ساختار مدیریت پسماند از ۲۰۱۴ ممنوعیت تولید و مصرف کیسه‌های پلاستیکی را در پیش گرفته است.

واردات و بازاریابی کیسه‌های پلاستیکی زیست‌تخریب‌ناپذیر و کالاهای دارای این نوع بسته‌بندی، از سال ۲۰۱۶ در جیبوتی با ممنوعیت روبه‌رو شده است.^۲

از سال ۲۰۱۵ و همزمان با اجرایی شدن ممنوعیت تولید کیسه‌های پلاستیکی در مراکش، مصرف مواد اولیه مورد استفاده در ساخت این کیسه‌ها ۵۰ درصد کاهش یافت.^۳

کنیا که سخت‌گیرانه‌ترین قوانین را در راه ممنوعیت استفاده از کیسه‌های پلاستیکی وضع کرده است، از مارس ۲۰۱۷، برای تولید و یا فروش حتی یک کیسه پلاستیکی، چهار سال زندان یا ۳۸ هزار دلار جریمه در نظر گرفته است (Njuguna, 2018: 23). گامبیا نیز هر کس که کیسه‌های پلاستیکی را تولید، وارد، استفاده یا به فروش رساند، مرتکب جرمی مستحق کیفر شناخته است.

سنگال جدیدترین کشوری است که تلاش‌هایی برای وضع محدودیت و منع پلاستیک یک‌بار مصرف در آن به ثمر نشسته و ممنوعیت استفاده از ساشه‌ها و بطری‌های آب پلاستیکی و فنجان‌های قهوه را در فوریه ۲۰۲۰ اعلام، و در آوریل ۲۰۲۰ به اجرا درآورده است.

وضعیت در تمام قاره آفریقا بدین‌سان نیست. نیجریه یکی از کشورهایی است که زیرساخت‌های ضعیف آن،

1. Polystyrene (Eps), Styrofoam-Like
2. www.greenpeace.org/africa

۳. همان.

کمبود و فقدان فناوری لازم برای جمع‌آوری و بازیافت زباله، خصوصی نبودن مدیریت پسماند و کمبود نیروی متخصص و آموزش دیده سبب شده بیش از نیمی از زباله‌های پلاستیکی در شهرهای مختلف آن حتی جمع‌آوری نشوند که این مسئله تبدیل پلاستیک به قطعات کوچک‌تر و ورود آسان‌تر به محیط زیست و زنجیره غذایی انسان را به‌همراه دارد. البته برای شروع مسیر محدودیت و ممنوعیت پلاستیک وضع مالیات بر کیسه‌های پلاستیکی و بطری‌های آب پیشنهاد و عملی شده است (Dumbili & Henderson, 2020: 57).

۱.۴. قاره استرالیا و اقیانوسیه

در ۲۰۰۲ شورای حفاظت از محیط زیست و میراث ملی استرالیا، هدفی را برای حذف تدریجی کیسه‌های پلاستیکی یک‌بار مصرف تا پایان سال ۲۰۰۸ تنظیم کرد. در ۲۰۰۳ قانونی برای مدیریت آنها تصویب شد که شامل الزام سوپرمارکت‌های بزرگ به کاهش پنجاه درصدی کیسه‌های پلاستیکی تا سال ۲۰۰۵ بود. مصرف کیسه‌های پلاستیکی از ۶/۹ میلیارد در سال ۲۰۰۲ به ۳/۹ میلیارد در سال ۲۰۰۵ کاهش یافت (Ramsay, 2007: 99). اهمیت توجه به این موضوع در استرالیا زمانی بیشتر می‌شود که بدانیم طبق گفته‌های یک سازمان مردم‌نهاد استرالیا یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان زباله در جهان است و استرالیایی‌ها سالانه ۵ میلیارد کیسه پلاستیکی استفاده می‌کنند (Calderwood, 2018: 23). در مارس ۲۰۲۰، نیوساوتولز نیز به‌عنوان آخرین ایالت، رسماً این ممنوعیت را اعلام کرد. در سطح فدرال نیز، ممنوعیت‌های خاص در مورد پلاستیک‌های یک‌بار مصرف وضع شده، که از سال ۲۰۲۱ باید منتظر اجرایی شدن این قوانین بود. در ژوئیه ۲۰۱۹، نیوزیلند نیز تمامی کیسه‌های پلاستیکی یک‌بار مصرف را، ممنوع اعلام کرد.

۳.۴. قاره آسیا

چین بزرگ‌ترین تولیدکننده پلاستیک و مسئول ۳۰ درصد از آلودگی محیط زیست دریایی به‌وسیله پلاستیک در جهان است. در ۲۰۰۸ تمامی سوپرمارکت‌ها و فروشگاه‌ها را از دادن کیسه پلاستیکی رایگان به مشتریان منع و ملزم به دریافت هزینه‌ای معادل خرید در مقابل تقاضای کیسه پلاستیکی از سوی مشتریان کردند. فروشندگانی که از این مقرر سر باز زنند، مشمول جریمه می‌شدند (Associated Press, 2008). در ۲۰۱۷، چین ممنوعیت ورود زباله‌های پلاستیکی خارجی را اعمال کرد. این اقدام برای کشوری که از ۱۹۹۲ محل ورود ۴۵ درصد از زباله‌های پلاستیکی به ویژه از کشورهای اتحادیه اروپا بوده، اقدامی جدی که نشان‌دهنده تغییر نگرش نسبت به پلاستیک و مدیریت

پسماند است، به‌شمار می‌رود. چین در ۲۰۲۰ اعلام کرد قصد دارد تا سال ۲۰۲۵ تولید و استفاده انواع پلاستیک‌های یک‌بار مصرف را ممنوع و محصولات زیست تخریب پذیر و غیرپلاستیکی را جایگزین آنها کند، البته به همین مورد هم بسنده نکرده، و در اقدامی ارائه شامپوهای با بسته‌بندی پلاستیکی در طول اقامت در هتل را متوقف کرده است.^۱

دهلی نو هنگامی که همه اشکال پلاستیک یک‌بار مصرف را در ۲۰۱۷ ممنوع کرد، قدم بزرگی در جهت کمک به کره زمین برداشت (Associated Press, 2008). اعمال ممنوعیت‌ها در هند بدون چالش نبوده است. در ۲۰۱۸ اعمال ممنوعیت پلاستیک توسط دولت هند در ایالت ماهاراشترا با برخورد و اعمال فشار تولیدکنندگان پلاستیک همراه بود و اعمال محدود جرمه‌ها نتوانست تولید و استفاده پلاستیک را مهار کند. سرانجام دولت ممنوعیت چندین مورد از جمله بطری‌های پلاستیکی را لغو کرد.^۲ اندونزی یکی دیگر از کشورهایی است که اقدامات پنج‌گانه‌ای را برای کاهش ۷۰ درصدی ورود زباله‌های پلاستیکی تا ۲۰۲۵ به دریا در نظر گرفته است (Mazila & Kamaruddin, 2012: 49). نام تایلد نیز در میان ده کشور اول از لحاظ آلوده کردن محیط زیست دریایی با پلاستیک به چشم می‌خورد. این کشور سال ۲۰۲۰ را در شرایطی آغاز کرد که فروشگاه‌های سراسر کشور کیسه‌های پلاستیکی را از دور خارج کردند و مردم نیز خود را با این شرایط تطبیق دادند و سبب تسهیل کار دولت برای ممنوعیت تولید و استفاده از پلاستیک‌های با ساختار سبک و نازک که بنا بود تا سال ۲۰۲۲ اجرایی شود، شدند. مشاهده لاشه نهنگ و لاک‌پشت‌های دریایی که معده آنها مملو از پلاستیک بود و مواضع سختگیرانه وزیر جدید محیط زیست در مقابله با پلاستیک و توجیه آثار سوء آن بر محیط زیست از دلایلی است که بیش از ۵۸ درصد از مردم از وضع ممنوعیت‌ها استقبال کردند و ۲۳ درصد اعمال ممنوعیت‌ها را به‌صورت تدریجی مفید دانسته‌اند.^۳

در سال ۲۰۱۶، دانشگاه چولالونکورن^۴ برنامه معروف خود^۵ را آغاز کرد، که در آن ضمن آموزش لزوم کاهش مصرف پلاستیک، مبلغی به ازای درخواست کیسه پلاستیکی دریافت می‌شد. در کمتر از یک سال، استفاده از کیسه‌های پلاستیکی در دانشگاه ۹۰ درصد کاهش یافت.

1. earth.org/asias-battle-against-plastic-waste

۲. همان.

3. www.eastasiaforum.org/2020/01/27/thailand-takes-action-on-plastic

4. Chulalongkorn

5. Chula Zero Waste

۴.۴. قاره اروپا

ژانویه ۲۰۱۸ انگلستان اعلام کرد برنامه ۲۵ ساله‌ای در راه حذف زباله‌های پلاستیکی دارد. اولین گام برنامه از بین بردن میکروبیدهای پلاستیکی بود؛ پلاستیک‌های کوچکی که در محصولاتی نظیر اسکراب بدن، ژل‌های شست‌وشوی صورت، خمیردندان و محصولات تمیزکننده بهداشتی یافت و در پایان عمر خود به اقیانوس‌ها و در نهایت زنجیره غذایی انسان وارد می‌شود.^۱

اخذ مالیات بر کیسه‌های پلاستیکی در سال ۲۰۱۵ به کاهش ۹ میلیاردی مصرف آن منجر شد. انگلستان همچنین تصمیم به ممنوعیت استفاده از نی‌ها و گوش‌پاک‌کن‌های پلاستیکی گرفته و در مقابله با پلاستیک آنقدر جدی است که حتی ملکه نیز از فوریه ۲۰۲۰ با جمع‌آوری نی‌ها و بطری‌های پلاستیکی از دربار سلطنتی به این جنبش پیوسته است.^۲

فرانسه، به‌منظور تبدیل شدن به کشوری نمونه از لحاظ کاهش انتشار گازهای گلخانه‌ای، تنوع بخشیدن به نوع انرژی مصرفی و افزایش استفاده از منابع انرژی تجدیدپذیر، ممنوعیت کامل استفاده از کیسه‌های پلاستیکی را در سال ۲۰۱۵ وضع و اعمال کرد و در سال بعد دست به اجرای ممنوعیت کامل استفاده از فنجان‌ها، بشقاب‌ها، کاردها و چنگال‌های پلاستیکی تا سال ۲۰۲۰ زد.^۳

در سال ۲۰۰۳ در آلمان طرحی به اجرا درآمد که به ازای بازگرداندن هر بطری نوشیدنی پلاستیکی ۲۵ درصد از مبلغ همان نوشیدنی پرداخت می‌شد. در نتیجه تقریباً ۹۹ درصد بطری‌های پلاستیکی برای بازیافت بازگشت. سیستم بازیافت گرین‌دات^۴ آلمان توسط مجمع جهانی اقتصاد در سال ۲۰۱۷ مورد تحسین قرار گرفت.^۵ آلمان نیز مانند سایر کشورهای عضو اتحادیه اروپا متعهد شده است از جولای ۲۰۲۰ فروش ظروف پلاستیکی یک‌بار مصرف و کارد و چنگال را ممنوع کند.

از آغاز اجرای این طرح در نروژ، ۹۵ درصد از بطری‌های پلاستیکی برای بازیافت بازگردانده شده‌اند. نروژ برای تشویق ساکنان به بازگرداندن بطری‌ها، بیش از ۳۵۰۰ دستگاه فروشندگی معکوس در سراسر کشور راه‌اندازی کرده است.

سوئد که به‌عنوان یکی از بهترین کشورها در زمینه بازیافت در جهان شناخته می‌شود، سیاست متفاوت «نه به ممنوعیت پلاستیک، در عوض بازیافت پلاستیک بیشتر» را دنبال می‌کند. دلیل این امر این است که سوئد بهترین سیستم بازیافت جهان را دارد. سیستمی که سبب شده کمتر از ۱ درصد از زباله‌های خانگی سوئد به محل دفن زباله برود (Campbell, 2019: 12).

1. <https://www.weforum.org/agenda/2018/01/Britain-to-end-plastic-waste-in-25-years>

2. <https://wrap.org.uk/taking-action/plastic-packaging/the-uk-plastics-pact>

3. <https://good-with-money.com>

4. green dot

5. <https://www.gruener-punkt.de/de>

۵.۴. قاره آمریکا

سال ۲۰۱۸، کانادا پروژه توقف تولید و استفاده از میکروبیدهای پلاستیکی را شروع کرد. مونترال نیز با ممنوعیت کیسه‌های پلاستیکی یک‌بار مصرف و جریمه ۲۰۰۰ دلاری استفاده از آن، در همین سال به کانادا پیوست. در ایالات متحده آمریکا در مارس ۲۰۱۸، کالیفرنیا رأی به ممنوعیت فروش، توزیع و استفاده از نی‌های پلاستیکی یک‌بار مصرف، کاردوچنگال پلاستیکی داد. در سیاتل، این ممنوعیت در سپتامبر ۲۰۱۷ با کمپینی^۱ آزمایش و از جولای ۲۰۱۸ رسماً اعمال شد.^۲

شیلی اولین کشور در آمریکای جنوبی بود که در سال ۲۰۱۸ کیسه‌های پلاستیکی را ممنوع اعلام کرد. استفاده از پلاستیک‌های یک‌بار مصرف در مناطق حفاظت‌شده طبیعی و فرهنگی پرو، از جمله ماچوپیتو و موزه‌های ملی آن ممنوع است. کنگره پرو همچنین قانون از بین بردن کیسه‌های پلاستیکی یک‌بار مصرف تا ۲۰۲۱ را تصویب کرده است.^۳

همان‌طور که ملاحظه شد در هر کشوری تدابیر، سیاست‌ها و قوانینی با ضمانت اجرایی در سطوح مختلف در مواجهه با بحران پلاستیک و حل آن پیش‌بینی شده است که در میان آنها شباهت‌هایی نیز به چشم می‌خورد. مواجهه و برخورد با این بحران تنها با همکاری تمامی نهادها و اعضای جامعه امکان‌پذیر است. نقش آموزش مسئولیت‌پذیری در قبال محیط زیست از سنین پایین برای تأثیر بر فرهنگ اهمیت به محیط زیست به جای راحت‌طلبی که استفاده از پلاستیک از مصادیق آن است_ نیز انکارنشده است.

۵.۵. دورنمای حقوق بین‌الملل در استفاده از پلاستیک و مشتقات آن

با وجود چارچوب‌ها، اسناد و کنوانسیون‌های موجود در حفاظت از محیط زیست، که همگی به فراخور موضوع و زمان تهیه و تصویب خود اشاراتی به مسئله آلودگی محیط زیست از طرق مختلف و پیشنهاد راه‌حل‌ها و ضمانت اجرایی برای هر یک دارند، از منظر بسیاری، اتخاذ تدابیری مختص به کاهش آلودگی محیط زیست ناشی از پلاستیک لازم است.

۵.۱. خلأهای حقوقی بین‌المللی موجود در ممنوعیت استفاده از پلاستیک

در سال ۲۰۱۶، مجمع محیط زیست سازمان ملل متحد^۴ درخواست گزارشی از چارچوب‌های فعلی دولت‌ها در مورد آلودگی‌های پلاستیکی را مطرح و سپس بیان کرد با وجود اسناد و ابتکاراتی در زمینه بستر دریا و

1. Strawless in Seattle

2. <https://www.ncsl.org/research/environment-and-natural-resources/plastic-bag-legislation>

3. <https://www.unep.org/news-and-stories/story/latin-america-and-caribbean-bids-good-bye-plastic-bags>

4. UNEA

لزوم حفظ آن از آلودگی، آنها فاقد مقیاس، دستورالعمل و پاسخگویی مورد نیاز برای پرداختن به موضوع پلاستیک از تولید و طراحی محصول گرفته تا مصرف و دفع آن هستند. بنابراین، چالش‌های ناشی از پلاستیک باید از طریق توافق جهانی جدید برطرف شود.^۱ برای مثال تهیه و تنظیم کنوانسیون در زمینه منع کاربرد پلاستیک و آلودگی ناشی از آن، می‌تواند مکمل و مطابق با معاهدات و اهداف موجود باشد. هرچند طرح مسئله نقش حقوق بین‌الملل کیفری در پر کردن خلأهای ممنوعیت استفاده از پلاستیک با شرایط موجود امری ایده‌آل‌گرایانه به نظر می‌رسد و در اساسنامه دیوان نیز جرائم محیط زیستی تنها در رهگذر برخورد های مسلحانه مورد توجه قرار گرفته، تخریب‌های زیستی، به‌خصوص در زمان صلح را در بر نمی‌گیرد و حیاتی مستقل هم نیافته است؛ دیوان کیفری بین‌المللی در اعلامیه‌ای در سال ۲۰۱۶ به اولویت قرار دادن جرائمی که به تخریب محیط زیست، بهره‌برداری غیرقانونی از منابع طبیعی و تصرف غیرقانونی زمین منتهی می‌شود، تصریح کرد و در ادامه هرچند گسترش صلاحیت خود را اعلام نکرد، نوید داد که جرائم پرشماری را که به صورت سنتی مورد تعقیب واقع نمی‌شدند، مورد پیگرد قرار خواهد داد.^۲ از طرفی مسئله افزودن اکوساید به جرائم تحت صلاحیت دیوان مدت‌هاست توسط جامعه حقوق بین‌الملل مورد بررسی است^۳ که شاید بتوان ورود پلاستیک به انحصار مختلف به طبیعت را هم از مصادیق اکوساید به‌شمار آورد و هم در دسته جرائم جدیدی قرار داد که دیوان نوید رسیدگی به آن را داده است. البته باید توجه داشت دشواری‌های شرایط احراز صلاحیت دیوان برای رسیدگی به جرائم مانعی جدی بر سر این راه است.

۵.۲. ضرورت‌های ساختاری و هنجاری در استفاده از پلاستیک و مشتقات آن در حقوق بین‌الملل

در قسمت پیشین اشاره کردیم که مجمع محیط زیست سازمان ملل متحد توافق جهانی را راهگشا می‌داند. آیا واقعاً چنین است؟ حتی در صورت وجود چنین توافقی، آیا این توافق می‌تواند تضمینی برای کاهش آلودگی‌های محیط زیست با پلاستیک باشد؟ با آلودگی‌های پیشین که هنوز در طبیعت موجودند، چه باید کرد؟

توجه به ضرورت‌های ساختاری و هنجاری در استفاده از پلاستیک و مشتقات آن، حلقه گمشده در پاسخ به این پرسش‌هاست. در مسیر شناسایی این ضرورت‌ها اتحادیه اروپا الگوی خوبی به‌شمار می‌رود.

1. www.ciel.org/issue/plastic-global-law-policy

2. <http://opiniojuris.org/2020/09/25/symposium-exploring-the-crime-of-ecocide-accountability-for-environmental-destruction-ecocide-in-national-and-international-law-part-ii-the-way-forward/>

۳. برای مطالعه بیشتر رک: bigdeliacademy.com، ناصر نداف، جرم‌انگاری بین‌المللی اکوساید یا تخریب گسترده

با گنجاندن هنجارهایی همچون وضع مالیات بیشتر بر محصولات پلاستیکی، الزام تولیدکنندگان به استفاده از پلاستیک‌هایی با ترکیب شیمیایی متفاوت با طول عمر بیشتر در درجه اول و سپس استفاده از پلاستیک‌های زیست‌تخریب‌پذیر و سرانجام جایگزینی محصولات پلاستیکی با محصولاتی همچون بامبو و جلبک، آگاهی‌بخشی به مصرف‌کنندگان در زمینه عدم درخواست محصولات پلاستیکی، جرم‌انگاری ورود ضایعات پلاستیکی به محیط زیست در حقوق داخلی کشورها می‌تواند گام بلندی در جهت محدودیت ورود این ماده به محیط‌زیست برداشت. علاوه بر این پیش‌بینی ساختارهایی برای نظارت، ارزیابی و رسیدگی به شکایات از عدم رعایت این مقررہ مکملی برای به ثمر نشستن این تلاش‌هاست. هرچند مسئله فراتر از آن است که با توافق جامع بتوان آن را حل‌شده دانست، اما با تدوین یک کنوانسیون بین‌المللی نیز می‌توان تعهدات یادشده را از منظر بین‌المللی هم الزام‌آور کرد. در واقع کارکرد این معاهده این است که اجرای ملی تعهدات را به تعهدی بین‌المللی بدل کند و به این ترتیب دولت متعاقد کنوانسیون، در سطح بین‌المللی نیز برای اجرای ملی تعهدات مندرج در کنوانسیون مسئول تلقی خواهد شد و در واقع تعهدات در دو سطح ملی و بین‌المللی به دولت مربوطه بار خواهد شد. در گفتار پیشین پیشنهادی برای در نظر گرفتن ورود پلاستیک به طبیعت به عنوان مصداقی از اکوساید ارائه شد، اما حتی در این صورت نیز به نظر فقدان دادگاهی اختصاصی برای رسیدگی به آن احساس خواهد شد.

درحالی‌که انفعال دولت‌ها در مواجهه با پلاستیک همواره مورد انتقاد بوده، نباید از نقش سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی غافل شد که از آن جمله می‌توان به ابتکار عمل اتحادیه بازرنگری در خصوص پلاستیک^۱ که مجمعی از سازمان‌های غیردولتی پیشرو در این زمینه در اروپا، با هزاران گروه فعال و حامی در کشورهای عضو اتحادیه اروپاست، اشاره کرد. در معرفی این مجمع آمده است: ما بخشی از جنبش جهانی‌ریایی از پلاستیک^۲ با همراهی بیش از ۱۴۰۰ سازمان غیردولتی و میلیون‌ها شهروند در سراسر جهان هستیم و تلاش می‌کنیم آینده‌ای عاری از پلاستیک را رقم بزنیم. سازمان صلح سبز با راه‌اندازی دو کمپین^۳ که در آن از ظرفیت‌های فضای مجازی و هشتگ‌ها به خوبی استفاده شده و پیشنهاد افزایش ایستگاه‌های پر کردن آب در فرودگاه‌ها و سایر اماکن عمومی، تخفیف به خریداران برای آوردن کیف‌های خرید خود و کافی‌شاپ‌ها برای آوردن لیوان قابل استفاده مجدد خود نقش مهمی در کارزار مقابله با پلاستیک ایفا کرده است. فعالیت‌های سازمان پاکسازی دریای آبی^۴ نیز در زمینه مبارزه با پلاستیک در محیط زیست دریایی شایان توجه است. این سازمان دست به ابتکار عملی جالب و استفاده

1. Rethink Plastic
2. Break Free From Plastic
3. Challenge local supermarket & ORGANIZE A ZERO WASTE EVENT
4. clear blue sea

از ربات‌هایی با نام فردا^۱ زده که با انرژی‌های تجدیدپذیر شارژ و در پاکسازی دریا از پلاستیک استفاده می‌شود. بنابراین به نظر با مرور کارنامه این سازمان‌ها، زمان آن رسیده است که سازمان‌های غیردولتی بین‌المللی و داخلی بیش از پیش به مرکز توجهات تبدیل شوند و با توجه به استفاده بیشتر این سازمان‌ها از متخصصان امور زیست‌محیطی و تأثیرگذاری آنها در سطح گسترده حمایت‌های شایسته از آنها به عمل آید و حتی به عنوان پرچم‌داران مقابله با پلاستیک معرفی شوند.

خوشبختانه در دو دهه اخیر با تأکید بر حق بر محیط زیست سالم به عنوان حق بشری و پیشرفت وسایل ارتباط جمعی و آگاهی‌بخشی رسانه‌ها در خصوص اهمیت حفاظت از محیط زیست و البته فعالیت سازمان‌های غیردولتی با ایجاد کمپین‌هایی برای نه به پلاستیک و جایگزینی آن با محصولات پایدار، پاکسازی محیط زیست از پلاستیک و پیوند رسانه و این سازمان‌ها در تعبیه اپلیکیشن‌های زیست‌محیطی و همراهی دولت‌ها با قانونگذاری و اعمال محدودیت‌های گاه پراکنده و گاه متمرکز شاهد کمتر شدن روند استفاده از پلاستیک و مشتقات آن توسط مصرف‌کنندگان، کاهش تقاضا و در نتیجه کاهش تولید و ورود آن به محیط زیست بوده‌ایم، اما حجم پلاستیک‌های سابق ورودی به محیط زیست و آسیب‌های بعضاً جبران‌ناپذیر به آن و جریان دفع این ماده و ضررهای ناشی از سوزاندن و دفن آن همچنان باقی است.

چالش نه به پلاستیک در مسیر موفقیت بود که شیوع ویروس کرونا آن را زیر سایه خود قرارداد. یکی از تأثیرات انکارناپذیر کووید افزایش ناگهانی تقاضا و استفاده از محصولات پلاستیکی همچون دستکش، ماسک، قطعات پلاستیکی یک‌بار مصرف برای دستگاه تنفس و تجهیزات پلاستیکی عمومی از جمله سرنگ، تقاضای گسترده برای تحویل مواد غذایی در ظروف یک‌بار مصرف با کیسه‌های پلاستیکی یک‌بار مصرف جداگانه و بلافاصله دور انداختن آنهاست (Klimes et al., 2020: 61). بسیاری از فروشگاه‌ها کیسه‌های قابل استفاده مجدد خود را ممنوع و آنها را با کیسه‌های پلاستیکی یک‌بار مصرف جایگزین کردند. با اینکه مدت زمان ماندگاری این ویروس بر روی پلاستیک بیش از دیگر مواد است، همچنان در اولویت استفاده است. کرونا همچنین سبب افزایش آگاهی مردم جهان از خطرهایی شده که بالقوه می‌توانند زندگی انسان و سایر جانداران را از بین ببرند. یکی از این خطرهای پلاستیکی تجزیه‌ناپذیرند. بی‌تردید هرگونه استفاده از پلاستیک را نمی‌توان مضر ارزیابی کرد، بلکه پلاستیک می‌تواند دوستدار محیط زیست نیز باشد. مهم این است که با مدیریت حساب‌شده مصرف پلاستیک را کنترل کرد. توسعه فناوری مواد پلاستیکی زیست‌تخریب‌پذیر نیز می‌تواند حلقه گمشده آشتی پلاستیک و طبیعت باشد.

۶. نتیجه

با بازنگری در دیدگاه‌ها به پلاستیک، دریافتیم مصرف این ماده در برخی موارد حذف‌ناشدنی است. از طرفی بشر با افراط در استفاده از مشتقات پلاستیک، آن را به تهدیدی ویران‌کننده برای محیط زیست تبدیل کرده است. پلاستیک به‌عنوان آلاینده مرزگذر شناسایی و چرایی توجه به آن در اتحادیه اروپا با این دسته‌بندی مبرهن می‌شود. اقدامات انجام‌گرفته توسط سازمان‌های مردم‌نهاد، تأثیر رسانه‌های جمعی و آموزش بر آگاه‌سازی مردم و فرهنگ‌سازی در زمینه مصرف پلاستیک و اشارات صریح و تلویحی در معاهدات موجود می‌تواند یاریگر جامعه بین‌المللی در چگونگی اقدام عملی درباره این آلاینده مرزگذر باشد. اصول کلی حاکم بر حقوق بین‌الملل محیط زیست و برنامه‌های سازمان ملل متحد همچون یونپ می‌تواند چراغ راهی در تنظیم معاهده مختص پلاستیک باشد تا مکملی برای اسناد دیگر محسوب شود. تلاش برای تولید پلاستیک از موادی به‌جز سوخت‌های فسیلی، ترویج استفاده از بسته‌بندی‌های قابل استفاده مجدد به‌جای بسته‌بندی‌های یک‌بار مصرف، ایجاد بازارهای ثانویه برای محصولات بازیافتی و در نتیجه تشویق سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های مربوط به جمع‌آوری و بازیافت، طراحی بهتر و استفاده بهینه از منابع و انتخاب گزینه‌های غیرشیمیایی ایمن به‌عنوان جایگزین برای پلاستیک‌های بازیافت‌نشده و یک‌بار مصرف و تشویق اقدامات ملی برای کاهش مصرف پلاستیک، تصویب استانداردهای جهانی کیفیت در زمینه طراحی و برچسب‌گذاری کیفیت محصولات به‌همراه محدودیت بازار، استفاده مجدد از محصولات و هدف‌گذاری بازیافت و ایجاد محدودیت در خصوص محصولات پلاستیکی در سطح ملی، همچنین مسئولیت طولانی‌مدت تولیدکننده، ایجاد صندوقی برای حمایت از کشورهای در حال توسعه برای پیاده‌سازی مدل‌های پایدار مدیریت زباله، پوشش هزینه‌های انطباق با سیستم‌های جدید، ترویج انتقال فناوری، توسعه سیاست و ایجاد شبکه‌های تبادل اطلاعات از مواردی است که در تهیه و تنظیم معاهده و پیش از آن در قوانین هر نظام داخلی باید در نظر گرفته شود.

آنچه مسلم است حق داشتن محیط زیست سالم از حقوق اصلی هر انسان است که مرتبط با حق اولیه‌ای همچون حیات است. امروزه آنچه در زمره تهدیدات اصلی برای این حقوق به‌شمار می‌رود، پلاستیک و مشتقات آن است و همان‌طور که خصیصه‌های معاهده احتمالی را ملاحظه کردیم، حتی پس از تنظیم و تهیه معاهده و الزام‌آور شدن آن نیز، حقوق بین‌الملل به‌تنهایی نمی‌تواند تمامی این بندها را به اجرا درآورد و همکاری گسترده در سطح ملی و بین‌المللی، در تمامی سطوح و میان تمامی ارگان‌ها و نهادهای مربوطه از نهادهای قانونگذاری و اجرایی تا نهادهای قضایی لازمه نیل به نتیجه مطلوب در این مورد است.

منابع

۱. فارسی

الف) کتابها

۱. پورهاشمی، سید عباس و ارغند، بهاره (۱۳۹۲). حقوق بین‌الملل محیط زیست. چ اول، تهران: دادگستر.
۲. سمیعی، علی؛ محسن‌زاده، احمدعلی و نادر، ساعد (۱۳۸۷). حقوق محیط زیست نظریه‌ها و رویه‌ها (مجموعه مقالات)، چ اول، تهران: خرسندی.

ب) مقالات

۳. آرش‌پور، علیرضا و موسوی، سید فضل‌الله (۱۳۹۴). جایگاه اصل احتیاطی در حقوق بین‌الملل محیط زیست. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، (۲)۴۵.
۴. باطنی، فرناز و یزدانیان، علیرضا (۱۳۹۵). مسئولیت مدنی ناشی از حمل‌ونقل پسماندهای خطرناک در کنوانسیون بازل ۱۹۸۹ و پروتکل الحاقی ۱۹۹۹. مطالعات حقوقی، (۱)۸.
۵. پرنده‌مطلق، اعظم و پورهاشمی، سید عباس (۱۳۹۶). روش‌های مواجهه با عدم قطعیت علمی در اصل احتیاطی از منظر حقوق بین‌الملل محیط زیست. علوم و تکنولوژی محیط زیست، (۲)۱۹.
۶. پورهاشمی، عباس؛ طیبی، سبحان و نادری، شیما (۱۳۹۳). دادخواهی و مسئولیت بین‌المللی؛ ابزار مقابله با عدم ایفای تعهدات در خصوص تغییرات آب‌وهوایی. فصلنامه انسان و محیط زیست، ۳۱.
۷. پورهاشمی، عباس؛ زارعی، سحر و خلعتبری، یلدا (۱۳۹۲). اصل همکاری در حقوق بین‌الملل محیط زیست. فصلنامه پژوهش حقوق عمومی، (۳۹)۱۵.
۸. پورهاشمی، عباس؛ خلعتبری، یلدا؛ زارع، علی و هرمیداس باوند، داوود (۱۳۹۵). تحلیل مفاهیم آلودگی و خسارت در حقوق بین‌الملل محیط زیست. فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، ۱۷.
۹. پیری‌دمق، مهدی و رزم‌پا، شبنم (۱۳۹۸). بهره‌برداری از منابع نامتعارف نفت و گاز در خلیج فارس در پرتو الزامات کنوانسیون حقوق دریاها و کنوانسیون منطقه‌ای کویت. فصلنامه مطالعات حقوق انرژی، (۲)۵.
۱۰. رضانی قوام آبادی، محمدحسین (۱۳۸۶). نگاهی به اصل استفاده غیرزیانبار (پایدار) از سرزمین در حقوق بین‌الملل محیط زیست. فصلنامه علوم محیطی، (۴)۴.
۱۱. رضانی قوام‌آبادی، محمدحسین و شفیق‌فرد، حسن (۱۳۹۵). توسعه پایدار و حق بر محیط زیست سالم: چشم‌انداز نسل‌های آینده. فصلنامه سیاست جهانی، (۱)۵.
۱۲. سالاری، اسما و کدخدایی، عباسعلی (۱۳۹۶). احتیاط؛ اصل عرفی در اتحادیه اروپایی. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، (۳)۴۷.
۱۳. سربلوکی، محمدنبی و محمدی روشنده، جمشید (۱۳۸۲). کاربرد پلیمرها در پزشکی و درمان. نشریه شیمی و مهندسی شیمی ایران، (۱)۲۲.

۱۴. شیخی، مه‌راسا؛ فروغی‌نیا، حسین و ولی‌پور، محمد (۱۳۹۶). الزامات قانونی قید قواعد زیست‌محیطی در قراردادهای نفتی. فصلنامه علمی- حقوقی قانون یار. ۲(۲).
۱۵. عبدالهی، محسن و معرفی، سعیده (۱۳۸۹). اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت در حقوق بین‌الملل محیط زیست. فصلنامه پژوهشی حقوق، ۲۹.
۱۶. علیزاده، مسعود؛ یوسف‌زاده، سید محمود و باقری، فرهاد (۱۳۹۸). نظام مسئولیت محیط زیستی در اتحادیه اروپایی با تأکید بر دستورالعمل سال ۲۰۰۴. فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، ۴۹(۳).

ج) پایان‌نامه‌ها

۱. طحان‌پور، سمانه (۱۳۸۹). جرم‌نگاری تخریب محیط زیست در حقوق بین‌الملل. دانشکده حقوق و علوم سیاسی. دانشگاه علامه طباطبائی.
۲. عامری نسب، سمیرا (۱۳۹۷). مقایسه الگوی میکروبیوم میکروپلاستیک و تخمین گونه‌های باکتریایی تجزیه‌کننده پلاستیک. پژوهشکده زیست‌فناوری صنعت و محیط زیست، پژوهشگاه ملی مهندسی ژنتیک و زیست‌فناوری.

۲. انگلیسی

A) Book

- Dumbili, E., Henderson, L. (2020). The challenge of plastic pollution in Nigeria. Letcher Trevor M., *Plastic Waste and Recycling: Environmental Impact, Societal Issues, Prevention and Solutions*. London, Elsevier

B) Articles

- Halden, U.R. & North, J.E. (2013). Plastics And Environmental Health: The Road Ahead. *Reviews on Environmental Health*. 28(1).
- Jirí Jaromír Klemes, P. J., Raymond, T., Yee Van Fan (2020). Minimising The Present And Future Plastic Waste, Energy And Environmental Footprints Related To Covid-19. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 127.
- Kariuki Njuguna, J. (2018). The Efficacy Of The Ban On Use Of Plastic Bags In Kenya. *Journal of CMSD*, 2.
- Ludwig Kräme. (2020). Come On, Let's Make A Plan_Towards An Eu environmental Action Programme. *ERA Forum*, 20.
- Md Yusuf Mazila, Rohana Kamaruddin. (2012). Selangor government's No plastic bag day Campaign: Motivation And Acceptance Level. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 42. Available on www.sciencedirect.com
- Ramsay, J. (2007). Consulting Environmental Protection And Heritage Council review of the NEPC Act was undertaken. *annual report*. available on <https://www.nepc.gov.au/resource/ephc-archive-corporate-publications>.

C) Documents

8. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions A European Strategy For Plastics In A Circular Economy Swd(2018)
9. DIRECTIVE (EU) 2019/904 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on the reduction of the impact of certain plastic products on the environment (2019)
10. Eu Action Plan For The Circular Economy, (Com2015). Final Report From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions On The Implementation Of The Circular Economy Action Plan. (2017, May)
11. Report From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions On The Implementation Of The Circular Economy Action Plan Swd(2019, Jun)

D) Website

12. www.breakfreefromplastic.org. Last visited 22 Jul. 2020
13. www.europa.eu.int/comm/dgs/environment/directory.htm. Last visited 25 June. 2020
14. www.eea.eu.int/ Last visited 31 March. 2020
15. www.europarl.eu.int/committees/envi_home.htm . Last visited 12 Aug. 2020
16. www.rethinkplasticalliance.eu Last visited 8 April. 2020
17. www.ciel.org/about-us/our-mission/ Last visited 12 Aug. 2020
18. www.ciel.org/issue/plastic-global-law-policy/ Toward An International Legally Binding Agreement On Plastics And Plastic Pollution Last visited 11 May. 2020
19. www.euromontana.org/en/new-eu-circular-economy-action-plan-what-changes Last visited 29 May. 2020
20. www.crimsoneducation.org Last visited 17 June 2020
21. www.greenpeace.org/africa/en/blogs Last visited 17 June 2020
22. earth.org/asias-battle-against-plastic-waste Last visited 25 June. 2020
23. www.eastasiaforum.org/2020/01/27/thailand-takes-action-on-plastic Last visited 11 Oct. 2020
24. www.jdsupra.com/legalnews/growing-global-movement-to-restrict-98834 Last visited 12 Des. 2020
25. www.clearbluesea.org Last visited 12 Des. 2020
26. Www.Globalcitizen.Org/En/Content/Plastic-Bans-Around-The-World/
27. https://www.weforum.org/agenda/2018/01/Britain-to-end-plastic-waste-in-25-years Last visited 14 Mar. 2021
28. https://wrap.org.uk/taking-action/plastic-packaging/the-uk-plastics-pact Last visited 14 Mar. 2021
29. https://www.gruener-punkt.de/de Last visited 1 May. 2021
30. https://www.ncsl.org/research/environment-and-natural-resources/plastic-bag-legislation Last visited 4 May. 2021
31. https://www.unep.org/news-and-stories/story/latin-america-and-caribbean-bids-good-bye-plastic-bags Last visited 23 Apr. 2021
32. http://opiniojuris.org/2020/09/25/symposium-exploring-the-crime-of-ecocide-

accountability-for-environmental-destruction-ecocide-in-national-and-international-law-part-ii-the-way-forward/ Last visited 23Apr.2021

33. <https://good-with-money.com/> Top 10 Countries Doing The Most To Tackle Plastic Pollution. Last visited 23 apr 2021